

1. ארבעה מצורעים (ג-ה; ח-י)

בעיון ב³ (הקבלת מחציות הסיפור זו לזו) כבר עמדנו על היבטים אחדים הנוגעים לשתי הפסקאות העוסקות בארבעת המצורעים. עמדנו שם על ההקבלה הניגודית בין שתי הפסקאות הללו, הניצבות משני צדדיו של הציר המרכזי, ועל משמעותה במסגרת הסיפור השלם. עתה נשלים את הדיון בשתי פסקאות אלה.

1. מקומם של ארבעת המצורעים "פֶּתַח הַשָּׁעַר"

ג וְאַרְבָּעָה אֲנָשִׁים הָיוּ מְצֹרְעִים, פֶּתַח הַשָּׁעַר...

מדוע ישבו ארבעה המצורעים האלו בפתח השער מבחוץ?
בתורה נאמר (ויקרא י"ג, מה-מו):

וְהִצְרִיעַ אֲשֶׁר בּוֹ הִנָּגַע בְּגָדוֹ יְהִי פְרָמִים
וְרֵאשׁוֹ יִהְיֶה פְרוּעַ וְעַל שָׁפָם יַעֲטֶה, וְטָמֵא טָמֵא יִקְרָא.
כָּל יְמֵי אֲשֶׁר הִנָּגַע בּוֹ יְטָמֵא, טָמֵא הוּא
בְּדָד יֵשֵׁב, מִחוּץ לַמַּחֲנֶה מוֹשְׁבּוֹ.

המילים האחרונות - "מחוץ למחנה מושבו" - מנוסחות בהתאם לתנאי החיים של העם במדבר - חיים במחנה נודד. מה יהא דינו של המצורע בעת שישראל יושבים בארצם? כך נתפרש דינו במשנה במסכת כלים (פ"א מ"ז):

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה (- מארץ ישראל בכללה)
שמשלחין מתוכן את המצורעים.

וכך פסק הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש פרק ג הלכה ח ובהלכות בית הבחירה פרק ז הלכה יג.¹

ובכן, כיוון שהמצורעים שולחו אל מחוץ לעיר מוקפת החומה, היכן ימצאו לעצמם מקלט? במסכת פסחים מובאת מימרא זו:

1. אמנם כמה ראשונים (מפרשי המשנה במסכת כלים: ר"ש, רא"ש ורע"ב; רש"י בפירושו למסכת שבועות טז ע"א ד"ה כל המצוות האלו) כתבו מסברה שדין שילוח המצורעים הוא רק מערים מוקפות חומה מימות יהושע בן-נון, כפי שהדבר בכמה עניינים אחרים המיוחדים לערים מוקפות חומה בארץ ישראל, אולם דבר זה לא נשנה במשנה ואף הרמב"ם לא הזכירו. סיפורנו תומך בכך שאין צורך שהעיר תהא מוקפת חומה מימות יהושע בן-נון דווקא, שהרי שומרון נבנתה בידי עמרי. אך ראה בתוספות ר' עקיבא איגר למשנה בכלים שם.

אמר רבי שמואל בר רב יצחק: מפני מה לא נתקדשו שערי ירושלים?
מפני שמצורעין מגינין תחתיהן, בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים.²

שער העיר לא היה פתח בחומתה בלבד, אלא מבנה בעל נפח שניתן היה להסתופף תחתיו. מסיפורנו ניתן להסיק שמקומם של המצורעים היה בחלק החיצוני של השער, הפתוח אל מחוץ לחומה, שכן אחרת לא היו יכולים ללכת בחפשות אל מחנה ארם. נמצא, כי בסיפורנו מתואר קיומה של הלכה עתיקה, שאת ניסוחה אנו מכירים רק בדברי המשנה והתלמוד.³

2. התדיינותם של המצורעים (ג-ד)

ג ... ויאמרו איש אל רעהו: מה אנחנו ישיבים פה עד מתנו?
ד אם אמרנו נבוא העיר - והרעב בעיר ומתנו שם
ואם ישבנו פה - ומתנו
ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם
אם יחינו - נחיה, ואם ימיתנו - ומתנו.

האם השיקול של ארבעת המצורעים היה נכון? הם הלכו לסכן את חייהם במיתה מיידית, אך בכך פתחו פתח להצלה. הם העדיפו להאחז בתקווה זו על פני המשך הישיבה במקומם. ההישארות במקומם אמנם תאפשר להם להמשיך לחיות זמן מה, אך סופה הוודאי של ישיבה פסיבית זו היא מוות ברעב. התלמוד מצדיק שיקול זה ואף לומד ממנו הלכה. במשנה במסכת עבודה זרה (כז ע"א) נאסר לישראל להתרפא על ידי גוי מחמת הסכנה שבדבר - שמא יהרגנו הגוי. והנה מובא בגמרא (שם ע"ב) דין בשמו של ר' יוחנן:

ספק חי ספק מת (- חולי שייתכן שאפשר יהיה להרפא ממנו ללא הרופא הגוי) - אין מתרפאין מהן (- מרופאים גויים, שהסבירות שהגוי יהרוג את היהודי גדולה, ועדיף לא להתרפא ממנו, שאולי יחיה מחוליו).
ודאי מת (- מהחולי) - מתרפאין מהן (- מהגויים, שהרי בלאו הכי הוא עומד למות, ואולי ירפאנו הגוי).

על היתר זה שואלת הגמרא: "האיכא חיי שעה!" - והרי יש ערך גם לחיי שעה, ובלכתו לגוי אפשר שהוא מקצר את חייו ממה שהיה חי לו היה מת ממחלתו!

2. בעל 'משנה למלך' בביאורו לדברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק ז הלכה יג מסתפק אם דין זה מיוחד לירושלים או שמא הוא נכון ביחס לכל הערים מוקפות החומה בארץ ישראל, שהרי המצורעים זקוקים להגנת השער גם בהן. סיפורנו מטה לאפשרות השנייה.

3. וראה מה שכתבנו בסיום הנספח לסדרת העיונים 'זאת האשה וזה בנה': "הרקע המשפטי של סיפורנו - עיון הלכתי".

על כך עונה הגמרא: "לחיי שעה לא חיישינן" - כלומר, אין אנו חוששים במקרה זה לחיי שעה קצרים. ומניין שאין חוששין במצב כזה לחיי שעה? על כך מביאה הגמרא את סיפורנו:

ומנא תימרא (- ומניין תאמר) דלחיי שעה לא חיישינן? דכתיב: "אם אִמְרָנוּ נְבוֹא הָעִיר וְהָרֶעֶב בְּעִיר - וּמִתְנוּ שָׁם". והאיכא (- והרי יש) חיי שעה? אלא לאו, לחיי שעה לא חיישינן.

צדקו אפוא המצורעים בשיקול דעתם: אף שסיכנו את חייהם בסכנה מיידית, כיוון שמותם מרעב בהמשך מובטח, עדיף להסתכן כדי לזכות בסיכוי לחיות. ואולי נוסף חיזוק לצדקת שיקולם: מוות ברעב הוא מוות איטי ונורא, וייסוריו רבים, ואילו מוות בחרב קל ממנו, כדברי המקונן באיכה (ד', ט):

טוֹבִים הָיוּ חַלְלֵי חֶרֶב מִחַלְלֵי רָעֵב
שָׁהֵם יָזְבוּ מִדְּקָרִים מִתְנוּבַת שָׂדֵי.⁴

בדבריהם של המצורעים שהובאו בראש סעיף זה מצוי 'צמד הפכים מנחה',⁵ והוא צמד השורשים מו"ת-חי"ה. פעלים הגזורים משורשים אלו מופיעים שבע פעמים בדברי המצורעים:

1. ג מה אִנְחָנוּ יִשְׁבִּים פֹּה עַד מִתְנוּ?
2. ד אִם אִמְרָנוּ נְבוֹא הָעִיר... וּמִתְנוּ שָׁם
3. וְאִם יִשְׁבְּנוּ פֹה - וּמִתְנוּ
4. וְעַתָּה לָכוּ וּנְפֹלָה אֶל מַחְנֵה אֲרָם אִם יַחֲנוּ
5. נַחֲיָה
6. וְאִם יִמִּיתְנוּ
7. וּמִתְנוּ.

צמד ההפכים הזה מלמדנו על תודעתם של ארבעת המצורעים ועל הערכתם את סיכויי ההישרדות שלהם: חמש פעמים מופיע בדבריהם השורש מו"ת, ואך פעמיים השורש חי"ה. ועוד: רשימת ההופעות פותחת ומסיימת בשורש מו"ת, ורק באמצע - בהופעות 5-4 - מופיע השורש חי"ה. נמצא שבתודעתם הם קרובים יותר למוות מאשר לחיים.

4. א. על חלקו השני של הפסוק נאמרו פירושים שונים, וראה מה שכתב י"צ מושקוביץ בפירושו לאיכה בסדרה 'דעת מקרא'.
- ב. מפסוק זה הוכיחו חכמים בתלמוד במסכת בבא בתרא (ח ע"ב) כי "רעב קשה מחרב", ושם אף הביאו את ההסבר לכך: "האי קמצטער והאי לא קמצטער".
5. על התופעה של 'צמד הפכים מנחה' במקרא, על חשיבותה בסיפור המקראי ועל דרכי השימוש בה, עמדנו בספרנו פרקי אליהו, 'אחזיה' ח⁴, עמ' 458-459.

אף על פי כן, יש לשים לב לכך ששלוש ההופעות הראשונות של השורש מו"ת (1-3) מתייחסות למוות הוודאי המצפה להם בשומרון, ואילו ארבע ההופעות הבאות של צמד ההפכים המנחה מתייחסות למה שצפוי להם מיד הארמים, וכאן הסיכויים שקולים: "אם יחִינּו נחִיה - וְאִם יִמִּיתֵנוּ וְמָתְנוּ". נמצא, כי הללו העדיפו את הסיכוי לחיות על פני המשך השהייה חסרת המעש שתביא למותם הוודאי, משום ש"לחיי שעה לא חיישינן".

3. "וַיְקוּמוּ בַנֶּשֶׁף... וַיְקוּמוּ וַיְנוּסוּ בַנֶּשֶׁף" (פסוקים ה ו-ז)

לאחר שהחליטו המצורעים בפסוקים ג-ד ליפול אל מחנה ארם ולמצות בכך את הסיכוי היחיד שנותר להם לחיות, הם עוברים לעשייה:

ה וַיְקוּמוּ בַנֶּשֶׁף לְבוֹא אֶל מַחֲנֵה אֲרָם
וַיָּבֹאוּ עַד קֶצֶה מַחֲנֵה אֲרָם

אך להפתעתם הרבה הם נוכחים:

וַהֲנֵה אֵין שָׁם אִישׁ.

פסוקים ו-ז - 'הציר המרכזי' - באים להסביר לנו, הקוראים, מה פשר הדבר:

ו וְהָ' הַשְּׁמִיעַ אֶת מַחֲנֵה אֲרָם קוֹל רֶכֶב קוֹל סוּס קוֹל חֵיל גְּדוֹל...
ז וַיְקוּמוּ וַיְנוּסוּ בַנֶּשֶׁף וַיַּעֲזְבוּ אֶת אֶהְלֵיהֶם...

הפועל העומד בראש המשפט הראשון - "הַשְּׁמִיעַ" - הוא בצורת עבר רגיל (ולא בצורה האופיינית לסיפור המקראי - עתיד מהופך - 'וישמיע'). במקרים רבים במקרא משמעות הדבר היא שפועל זה קדם לאירועים המתוארים ברצף הסיפורי שבו נמצא הקורא, והרי זה 'עבר מושלם' (past perfect). ובכן, כוונת המשפט היא שה' השמיע בעבר, עוד לפני בוא המצורעים, קולות אלו. מתי היה הדבר?

בפסקה המספרת על מעשי המצורעים בראש פסוק ה נאמר: "וַיְקוּמוּ בַנֶּשֶׁף לְבוֹא אֶל מַחֲנֵה אֲרָם...". "נשף" הוא כינוי לשעה ביממה שבה נושפת הרוח בחוזקה, ושני נשפים הם: "נשף יום" - בערוב היום לקראת החשכה,⁶ ו"נשף לילה" בסופו של הלילה, לפנות בוקר.⁷

6. "נשף" זה נזכר במפורש במשלי ז', ט: "בַּנֶּשֶׁף בְּעָרֵב יוֹם, בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וְאֶפְלָה". שני זמנים מצויים בפסוק זה: בערוב היום (- ראשית הלילה) ובעיצומו של הלילה. וראה גם ישעיהו ה', יא; שם כ"א, ד.

7. הנשף שבסוף הלילה נזכר אף הוא בוודאות במקרא: תהילים קי"ט, קמז; איוב ז', ד. המילה "נשף" מופיעה עוד פעמים ספורות במקרא אך קשה להכריע על פי ההקשר בוודאות אם מדובר בנשף יום או בנשף לילה. על הכפילות הזאת במשמעות ציון הזמן "נשף" במקרא עמדה הגמרא במסכת ברכות ג ע"ב: "אמר רבא תרי נשפי הוו: נשף ליליא ואתי יממא; נשף יממא ואתי ליליא (- שני נשפים הם: נשף לילה ובא היום; נשף יום ובא הלילה)".

מסתבר שהתדיינותם של המצורעים נעשתה בערבו של יום, ולפנות החשכה (בנשף יום) קמו ללכת, כדי שהגעתם אל מחנה ארם תהיה בתחילת החשכה.⁸ מתי חלה בריחת הארמים מן המחנה שלהם? מסתבר שהדבר לא אירע באור יום גמור, שכן לו היה הדבר כך, הצופים על חומות שומרון היו מבחינים בתנועת הבריחה. הכתוב עונה לנו על כך:

ז וַיָּקוּמוּ וַיָּנוּסוּ בַּנֶּשֶׁף...

הווה אומר, עם תחילת החשכה, בערבו של יום, החלה מנוסת הארמים, ממש באותה שעה שבה המצורעים החלו את דרכם משער שומרון למחנה ארם. נמצא אפוא, שהקולות שאותם השמיע ה' את מחנה ארם נשמעו לפנות ערב, ממש בזמן שבו התדיינו המצורעים אם ליפול אל מחנה ארם. מסתבר שמחנה ארם לא היה סמוך ממש לחומות שומרון, אלא במרחק כזה שהיב הליכה שנמשכה זמן מה. בעת הליכתם של המצורעים התרחשה המנוסה המבוהלת של הארמים, וכשהגיעו המצורעים לקצה מחנה ארם - "וַהֲיָה אֵין שָׁם אִישׁ" (פסוק ה).

נמצא, שהמהפך בסיפורנו, המתואר בציר המרכזי שלו המצוי בין שתי מחציותיו של הסיפור - בריחת הארמים על נפשם - אירע בפרק הזמן המבדיל בין אירועי המחצית הראשונה לאירועי המחצית השנייה.

מנוסתם המבוהלת של הארמים הותירה אחריהם "אֶת אֲהֲלֵיהֶם... הַמַּחֲנֶה כְּאִשׁר הָיָא", ודבר זה הוא שאפשר למצורעים בפסקה הבאה להיכנס לשני אוהלים ולעשות את מעשיהם. אולם חשוב מכך: בעובדה שאוהלי הארמים נותרו מלאים כל טוב טמון נס ההצלה מן הרעב "כְּעֵת מְחָר".

4. המצורעים במחנה ארם

ח וַיָּבֹאוּ הַמְּצֹרְעִים הָאֵלֶּה עַד קֶצֶה הַמַּחֲנֶה
וַיָּבֹאוּ אֶל אֶהֱל אֶחָד וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ
וַיִּשְׂאוּ מִשֶּׁם כֶּסֶף וְזָהָב וּבְגָדִים וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ
וַיָּשְׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל אֶהֱל אֶחָד
וַיִּשְׂאוּ מִשֶּׁם וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ.

8. מסתבר שלא רצו להגיע למחנה ארם באור יום, משום שמעשה מפוקפק (מבחינת תוצאותיו) כמו זה שעמדו לעשות, נאה לו החשכה. מסיבה זו - ומסיבות נוספות - אין לטעון שהתדיינותם הייתה בסוף הלילה, והליכתם למחנה ארם הייתה לפנות בוקר, כך שיגיעו למחנה באור יום.

עם חזרת הסיפור אל דמויותיהם של המצורעים, נעשית "חזרה מגשרת": לפני כניסת הציר המרכזי לסיפור נאמר עליהם (פסוק ה): "וַיָּבֹאוּ עַד קֶצֶה מַחֲנֵה אָרָם", ומתואר מה ראו במחנה ארם: "וַהֲנִה אֵין שָׁם אִישׁ". פסוקים ו-ז מסבירים מה התרחש לפני כן, וגרם לכך שהמצורעים מצאו מחנה ריק. עתה חוזר הכתוב אל מעשיהם (פסוק ח): "וַיָּבֹאוּ הַמְּצֹרְעִים הָאֵלֶּה עַד קֶצֶה הַמַּחֲנֵה". מילים אלו כמעט זהות למילים שסיימו את תיאור מעשיהם בפסקה הקודמת. וכך משמשת חזרה זו "גשר" על פני הסוגריים שבהם נתונים פסוקים ו-ז. זוהי תופעה נפוצה במקרא במקרים מעין אלו.⁹

אין לבוא חשבון עם המצורעים על תחילת מעשיהם באוהל הראשון - "וַיֵּאָכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ"; הרי רעבים הם, ולשם הצלת נפשם סיכנו עצמם ליפול למחנה ארם. ועתה, בראותם אוהלים עמוסים בכל טוב, האם לא יחיו את נפשם לפני כל דבר אחר? אפס, על המשך מעשיהם באותו אוהל (ואף מחוצה לו) יש לטעון כנגדם: בעיר שומרון גוועים אנשים ברעב, והמצורעים הללו מחזיקים בידם את המפתח להצלתם. העת לקחת כסף וזהב ובגדים?

חמורה עוד יותר הטענה כנגדם על אשר עשו באוהל השני. כאן כבר לא נאמר "וַיֵּאָכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ", שכן את זאת עשו באוהל הראשון כל צורכם. כל כניסתם לאוהל זה לא הייתה אלא כדי לשאת רכוש ולהטמינו.

האם יש קשר בין היותם מצורעים, היושבים בדד מחוץ למחנה, לבין התנהגותם זו? אפשר כי ישיבתם מחוץ לחומות העיר, בודדים ומרוחקים, טשטשה בהם את רגש האחריות כלפי אחיהם שבתוך העיר. והלא עצם השיקול שהביא אותם ליפול אל מחנה ארם מעיד על יציאתם מגורלה של העיר שומרון.

בין כך ובין אחרת, לא לזמן רב המשיכו המצורעים במעשיהם הנלוזים. ולא גורם חיצוני הביאם לשנות את דרכם, אלא מצפונם הוא שהביאם לכך:

ט וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ: לֹא כֵן אֲנַחְנוּ עֹשִׂים
הַיּוֹם הַזֶּה יוֹם בְּשֶׁרֶה הוּא, וְאֲנַחְנוּ מְחַשִּׂים
וְחִכִּינוּ עַד אֹר הַבֶּקֶר וּמִצְאָנוּ עוֹן
וְעַתָּה לָכוּ וְנִבְאָה וְנִגִּידָה בֵּית הַמֶּלֶךְ.

רש"י ורלב"ג פירשו שניהם כי המילה "עוון" בדבריהם פירושה 'עונש':

רש"י: "ומצאנו עוון" - מתחייבים אנו למלכות.

רלב"ג: אם אנחנו שותקים ונמתין עד אור הבקר, ידעו זה ישראל, וימצאנו עונש על אשר לא בישרנו הבשורה הזאת.

9. ראה לעיל 'השונמית' ב, והערה 3 שם.

מבחינה לשונית טהורה אין מניעה לפרש כך, שהרי מעשה וגמולו נוטים להתחלף תדיר בלשון המקרא על דרך המיטונומיה.¹⁰ אולם מבחינה עניינית קשה להבין מה ראו גדולי עולם הללו להפך בחובתם של מצורעים אומללים אלו. מדוע לא נפרש את המילה "עוון" כ'חטא'? אז תהיה כוונת דבריהם כי חטא הוא להשהות בשורה טובה העשויה להציל חיי אדם, אף אם יש לכאורה הצדקה להשהיה זו, שכן הרי היא אך מלילה ועד בוקר (ובלילה אין רגילים לנוע בשדה).

ובאמת, איזה עונש צפוי להם? מי ידע שהקדימו לבוא למחנה ארם עוד בראשית הלילה, ומי יבוא עמם חשבון על כך שלא הקדימו לבשר את בשורתם בעוד לילה? אף סגנון דבריהם של המצורעים סגנון מרומם הוא, על גבול השירה, והוא מעיד על פאתוס מוסרי ("היום הַזֶּה יוֹם בְּשִׁרָה, וְאַנְחָנוּ מִחֲשִׁים?") ולא על חשבונות קטנים של פחד מפני עונש.

את מה שהחליטו לעשות הם אכן עושים עוד באותו לילה:

י וַיִּבְאוּ וַיִּקְרְאוּ אֶל שַׁעַר הָעִיר, וַיִּגִּידוּ לָהֶם לֵאמֹר:
בָּאנוּ אֵל מַחֲנֵה אֲרָם, וְהִנֵּה אֵין שָׁם אִישׁ וְקוֹל אָדָם
כִּי אִם הַסּוֹס אֲסוּר וְהַחֲמֹר אֲסוּר וְאֵהָלִים כְּאֲשֶׁר הִמָּה.

עתה, לאחר שמילאו המצורעים את חובתם, רובצת האחריות להצלתה של שומרון לפתחו של המלך, ועל כך כבר דנו לעיל בעיון ד3.

5. מי היו ארבעת המצורעים?

במסכת סוטה מז ע"א מובא מאמרו של ר' יוחנן:

"וְאַרְבָּעָה אֲנָשִׁים הָיוּ מִצְרָעִים" - אמר ר' יוחנן זה גיחזי ושלושת בניו.¹¹

ובכן, מה ראה ר' יוחנן לזהות את המצורעים האנונימיים בסיפורנו עם גיחזי ובניו?

10. הנה דברי ראב"ע בפירושו לבראשית ד', יג ד"ה גדול עוני מנשא:

לפי דעתי העברים יקראו ה'עקב' - שכן, והעונש הרע הבא בעבור העוון - חטאת. וכן "כִּי לֹא שָׁלַם עוֹן הָאָמְרִי" (בראשית ט"ו, טז); "אִם יִקְרַךְ עוֹן בְּדַבַּר הַזֶּה" (שמ"א כ"ח, י); "וַיִּגְדַּל עוֹן בֵּית עַמִּי" (איכה ד', ו). והטעם (- המשמעות בדברי קין), כי זה העונש גדול, לא אוכל לסבלו.

הרי לנו בדבריו ארבעה פסוקים במקרא שבהם "עוון" הוא 'עונש'.

11. מאמר זה מופיע גם במסכת סנהדרין קז ע"ב וגם בתלמוד הירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב (כט ע"ב), אלא שבירושלמי הוא מופיע כדברי ר' יהודה בשם רב.

מן ההיבט הפורמלי יש כאן דוגמה לדרכו של מדרש האגדה 'לנוס מן האנונימיות' ולזהות אישים אנונימיים במקרא עם אישים ידועי שם כשישנה עילה כלשהי לזיהוים¹² (על תכונה זו של מדרש האגדה עמד חוקר המדרש יצחק היינמן בספרו 'דרכי האגדה', פרק ד).

אולם אפשר שלדרשתו של ר' יוחנן ישנה סיבה נוספת ומשמעותית יותר. נציע כאן הסבר לדרשת ר' יוחנן.

קיים דמיון רב בין המסופר אודות גיחזי בפרק ה' לבין המסופר אודות ארבעת המצורעים בסיפורנו. כמו גיחזי, גם הללו פעלו מתוך רדיפת בצע, והם נטלו והטמינו מעין אותם דברים שנטל גיחזי והפקיד בביתו:

המצורעים	גיחזי
וַיִּשְׂאוּ מִשֶּׁם כֶּסֶף וְזָהָב	וַיִּצַר כְּכַרִּים כֶּסֶף...
וּבְגָדִים	וּשְׂתֵי חֲלָפוֹת בְּגָדִים
וַיִּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ	כִּד ... וַיִּפְקֵד בְּבַיִת

עיקר הביקורת על מעשיו של גיחזי, כמו גם על מעשיהם של המצורעים, הוא על העיתוי שבו נעשו המעשים. אלישע אמר לגיחזי: "העת לקחת את הכסף ולקחת בגדים וזיתים...?" (ה', כו)¹³, ואף המצורעים אומרים לעצמם: "לא כן אִנְחֵנו עֲשִׂים, הַיּוֹם הַזֶּה יוֹם בְּשִׁרָה הוּא, וְאִנְחֵנו מִחֲשִׂים... וּמִצְאֵנו עוֹוֹן" (פסוק ט).

דמיון כפול זה מעלה את האפשרות לזהות את המצורעים עם גיחזי ובניו. אלא שלזיהוי זה ישנן השלכות על הערכת מעשיהם של המצורעים: אם בתחילת מעשיהם נתגלתה בהם אותה רדיפת בצע שבגללה לקו בצרעת, הרי משעה שנתנו אל לבם כי לא זו העת לקחת כסף וזהב ובגדים ומיהרו לבשר את הישועה בשומרון, תיקנו את חטאו הקודם של גיחזי, מידה כנגד מידה!

נמצא על פי דברים אלו, שכאשר אמר ר' יוחנן על ארבעת המצורעים כי אלו הם גיחזי ושלושת בניו, הוא לא התכוון לזיהוי מדרשי בלבד, אלא להערכה חיובית שלהם - על שתיקנו בסיפורנו את מה שקלקלו בסיפור הקודם.

אם פירשנו נכון את כוונת דבריו של ר' יוחנן, אפשר שהדבר שגרם לו להערכה חיובית זו הוא הנאמר בסיפור הבא שבראש פרק ח':

ח', ד וְהַמֶּלֶךְ מְדַבֵּר אֶל גִּיחֲזִי נֶעַר אִישׁ הָאֱלֹהִים לְאִמֶּר:
סִפְרָה נָא לִי אֵת כָּל הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים עִי.

12. כגון שחיו באותו הדור או שיש להם תכונה משותפת וכדומה. במקומנו הצרעת היא העילה לזיהוי זה, והעובדה ששני האירועים אירעו באותו הדור ובזיקה לאלישע הנביא.

13. על משמעות ביקורתו זו של אלישע על מעשהו של גיחזי עמדנו בהרחבה לעיל 'נעמן' ו.

מסתבר שבשעה שישב גיחזי לפני המלך לא היה גיחזי מצורע. אולם כיצד ניתן להבין זאת? והלא בסוף פרק ה' גזר עליו אלישע: "וְצָרַעַת נַעֲמָן תִּדְבַּק בְּךָ וּבְזָרְעֶךָ לְעוֹלָם", ומייד נאמר שם: "וַיֵּצֵא מִלְפָּנָיו מִצְרַע כֶּשֶׁלֶג" (ה', כז)! ניתן לנסות לענות על קושי זה באמצעות הכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה", ולהקדים את הסיפור שבפרק ח' לזה שבפרק ה'. אולם נראה שהנחת העבודה של חכמינו זיכרונם לברכה במה שנוגע לסיפורים אודות אלישע, הייתה שהם מסודרים בסדר כרונולוגי.¹⁴ ואם כך הדבר, אנו חייבים להניח שגיחזי נרפא ברבות הימים מצרעתו. אולם אם כן, הרי לא נתקיימה גזרתו של אלישע: "וְצָרַעַת נַעֲמָן תִּדְבַּק בְּךָ וּבְזָרְעֶךָ לְעוֹלָם"? על כך באים דבריו של ר' יוחנן ורומזים לתשובה: גיחזי ושלוש בניו נרפאו מצרעתם בזכות התיקון שתיקנו בסיפורנו את חטאם שבסיפור הקודם. בדבר שקלקלו - ברדיפת בצע בעיתוי שיש בו נזק חמור - בו תיקנו, ועל כן זכו להיוושע, שהרי התשובה תריס היא בפני הפורענות.¹⁵

6. מדוע נבחרו מצורעים כשלוחי בשורת ההצלה?

נסיים את עיוננו בשאלה שכבר עלתה בסוף עיון 4: מדוע בחרה ההשגחה להפוך דווקא ארבעה מצורעים לשלוחי בשורת ההצלה של שומרון? האם זהו כבודה של הנבואה שבפי אלישע, שתתממש בסיועם של אנשים טמאים? והלא הרבה שלוחים לו למקום, ומדוע לא נבחר שליח נכבד לבשר על ההצלה? את התשובה לשאלה זו יש צורך לתת בשתי רמות: ברמה הטכנית וברמה העקרונית. מן הבחינה הטכנית, אנשי שומרון לא היו יכולים לגלות בעצמם את בריחתם של הארמים, שהרי הללו היו נצורים בעירם, אין יוצא ואין בא, "ואין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים". מי יכול היה לגלות את בריחת הארמים? רק אנשים המצויים מחוץ לשומרון, ושבאפשרותם לנוע בחפשיות מן העיר אל מחנה ארם. אנשים כאלה בדיוק היו המצורעים. בנסיבות הרעב הכבד הם החליטו ליפול למחנה ארם ואיש לא היה יכול לעצור בעדם. נמצא, כי דווקא מעמדם של המצורעים - מגורשים מעירם וחוליה אנושית רופפת בין העיר שומרון לבין מחנה ארם - הוא שהפכם לשלוחים המתאימים לתפקיד המבשרים.

14. מסיבה זו זיהו את המלך שפעל מול אלישע לכל אורך דרכו כנביא (מלבד ביום מותו - "ג, יד) עם יורם בן אחאב. תפיסה כרונולוגית זו באה לידי ביטוי גם בכמה דרשות סמוכין בסיפורים אודות אלישע. לדוגמה, בקשתם של בני הנביאים מאלישע: "הֲנָה נָא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָנַחְנוּ יֹשְׁבֵי שָׁם לְפָנֶיךָ צָר מִמֶּנּוּ... (ו', א), נובעת לפי המדרש מסילוקו של גיחזי מתפקידו בסיפור הקודם, שכן כל עוד גיחזי שימש כנער אלישע היה דוחה את התלמידים שצבאו על בית אלישע (סוטה מז ע"א; ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, כט ע"ב). וראה עוד להלן בנספח לסדרת העיונים 'מינוי יהוא' סעיף 1: "סידורם הכרונולוגי של פרקי אלישע".

15. דברים אלו יזכו בהרחבה בעיון ג בסדרת העיונים הבאה, סעיפים 1-2.

אלא שאין די בתשובה זו. הרבה דרכים יש למקום למצוא שלוחים מתאימים לתפקיד זה, וניתן להעלות על הדעת תסריטים חלופיים שונים למה שאירע בפועל. לולי היו המצורעים ראויים בעיני ההשגחה לתפקידם מסיבות עקרוניות, מסתבר שהייתה מוצאת לה שלוחים אחרים מתאימים יותר. שאלתנו חוזרת אפוא למקומה.

רחל המשוררת, בשיר המתבסס על סיפורנו, חשה בחריפות רבה את הבעיה שאנו מתחבטים בה, ונתנה לכך ביטוי פיוטי אקטואלי. וכך כתבה בשירה "יום בשורה" (מהדורת דבר, עמ' סא):

יום בשורה

בְּשִׁכְבְּרִי הַיָּמִים הָאוֹיֵב הַנּוֹרָא
אֶת שְׁמֵרוֹן הַבֵּיא בְּמִצּוֹר;
אַרְבַּעַה מְצַרְעִים לָהּ בְּשָׂרוֹ בְּשׁוֹרָה.
לָהּ בְּשָׂרוֹ בְּשׁוֹרַת הַדְּרוֹר.
כְּשִׁמְרוֹן בְּמִצּוֹר - כָּל הָאֶרֶץ כְּלָה,
וְכִבֵּד הָרָעֵב מִנְּשָׂא.
אֵךְ אֲנִי לֹא אֲבָה בְּשׁוֹרַת גְּאֵלָה,
אִם מִפִּי מְצַרְעֵה הִיא תְּבוּא.
הַטְּהוֹר יְבִשֶׁר וְגֵּאֵל הַטְּהוֹר,
וְאִם יָדוֹ לֹא תִמְצָא לְגֵּאֵל -
אֲזִי נִבְחַר לִי לְנֶפֶל מִמְּצוֹקַת הַמִּצּוֹר
אוֹר לְיוֹם בְּשׁוֹרָה הַגְּדוֹל.

ספק בעינינו אם מלך ישראל ואנשי שומרון הרעבים היו מצטרפים למסקנת השיר של רחל, ומעדיפים "לנפול ממצוקת המצור אור ליום בשורה הגדול" רק משום שבשורת הגאולה באה מפי ארבעה מצורעים. אולם ודאי גם הם הרגישו את הביזוי בכך שאת הבשורה הם שמעו מפי מצורעים, ואף הם היו מעדיפים כי "הטהור יבשר וגאל הטהור".

ובכן, התשובה לשאלתנו, מדוע בחרה ההשגחה דווקא במצורעים כמבשרי ההצלה, טמונה בעצם השאלה: לא במאור פנים ניצלה שומרון מן הרעב ולא מחמת זכותה, אלא מתוך אילוץ של מעלה כביכול, שהרי "לא דָּבַר ה' לְמַחֲוֹת אֶת שֵׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם" (להלן "ד, כז). קצרה נפשו של ה' בעמל ישראל, כדברי הכתוב בספר שופטים (י', טז), ומתוך כך הוא נחלץ להצלתם ברגע האחרון לפני קריסתה של שומרון מחמת הרעב הנורא.

- אופיו של הנס ופרטיו מעידים על כך, כי אמנם ניצלה שומרון, אולם עלובה ישועתה:
- מועד בואו של הנס: שומרון כבר הגיעה לשפל המדרגה, ולו היה נמשך הרעב לא הייתה לה עוד תקומה.
 - הכרזת הנס שבפי אלישע מתייחסת רק לשינוי מחירי המזון, דהיינו להפסקתו המיידית של הרעב, ולא לשינוי מהותי במצבו של עם ישראל אל מול אויביו הארמים.
 - השליחים המביאים את בשורת ההצלה הם ארבעה מצורעים.
 - לישראל ולמלכם אין כל תפקיד בהבאת הישועה. בריחת הארמים לא נעשתה בקשר למלחמתם עם ישראל, אלא מפני התערבותו הניסית של ה'.
 - לא זו אף זו: כמו המצורעים שהכירו רק את העובדות שראו עיניהם אך לא ידעו את פשרן, שהרי לא שמעו את הקולות שהשמיע ה', אף ישראל ומלכם לא הבינו כלל את הנס שאירע. אף הם לא שמעו את הקולות שהשמיע ה' באוזני הארמים, וגם בידם לא היה כל הסבר לבריחתם. ישראל היו צרכנים של נס שלא הבינו כיצד התרחש.
 - היציאה של העם לבוז את מחנה ארם נעשתה בלהיטות כה גדולה ומתוך אנדרלמוסיה, עד שאדם נרמס למוות על ידיהם.
- ההתבוננות במכלול סיפורנו מבהירה היטב מדוע נבחרו דווקא מצורעים לבשר את בשורת ההצלה. בחירה זו הולמת את אוירת הסיפור כולו.
- ואף על פי כן, זהו סיפור על נס הצלתה של שומרון מרעב נורא, שנעשה בחסד אלוהים.